

AD FONTES: 390 РОКІВ НаУКМА

Вілен ГОРСЬКИЙ

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ В КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ РЕДАКЦІЇ

Кожна ідея має свою історію. Вона зароджується в певний час, поступово визріває, поширюючись у просторі культури, трансформуючись згідно з вимогами епохи, аж поки не набирає справжньої змістовної прозорості й завершеності.

Щодо ідеї університету в європейській культурі цей час охоплює понад півтисячоліття, починаючись з моменту зародження в Італії XII – XIII століть перших університетів і сягаючи к. XVII – поч. XIX ст. Власне, на початкових етапах своєї історії термін “universitas” вживався для позначення корпорації вчителів та учнів, що складалася в межах вищої школи (studium) з універсальною програмою навчання. З часом уже самі школи такого типу почали називати “університетами”. І відтоді в енциклопедичних словниках університетом називають “найстаріший і головний тип європейського вищого навчального закладу” [1]. Поширення університетів просторами Європи здійснюється чотирма хвилями. Перші три, які припадають на XII–XVI ст., прокотилися містами Італії (перша хвиля), потім Англії, Франції, та Іспанії (друга хвиля), країнами Центральної Європи (третя хвиля). Зрештою, на XVII–XVIII ст. припадає четверта, завершальна хвиля. Це – період, коли із виникненням першого на східнослов’янській землі університету – Києво-Могилянської академії ідея університету із локальної (західно- та центрально-європейської) перетворилась на справді загальноєвропейську ідею. На цей же час припадає чітке формулювання суті самої ідеї, що вирізняє власне університет поміж інших навчальних закладів Європи.

Це зроблено було, передусім, представниками німецької класичної культури, починаючи з другої пол. XVIII ст.

Перш ніж перейти до характеристики особливостей Києво-Могилянської академії як специфічної східнослов’янської модифікації

ідеї університету та значення її для української культури, зупинимось коротко на змістовному розумінні ідеї університету, яке склалось на той час.

З цієї точки зору ми звернемося до І. Канта – не лише тому, що саме він дав одне з перших формулювань ідеї університету. Серед слухачів, до кого з кафедри Кенігсберзького університету доносив своє розуміння І. Кант було 23 вихідці з України [2].

Ґрунтуватися у своєму розгляді я буду, передусім, на здійсненій І. Кантом публікації, що називалась “Повідомлення про розклад лекцій на зимове півріччя 1765\1766 рр.”[3]. Тут І. Кант виступає в ролі – скористаємось його визначенням – представника “шкільної філософії”, тобто як професор університету. Адже, передусім, покликанням університету є вишкіл розуму, що передбачає засвоєння мови науки й знань уже здобутих спільнотою вчених, прилучити до якої має університетський професор своїх учнів. Важливим, одначе, є те, що цим далеко не вичерпується покликання університету. Розтлумачуючи суть університетського навчання, І. Кант пояснює: “Від викладача, отже слід очікувати, щоб він свого слухача зробив спочатку людиною розсудливою, потім розумною, і, зрештою, вченим” [4].

Ідея Університету не обмежується завданням передання знань, прилучення до норми. Вона полягає у вихованні самостійно мислячої людини, “вченого”. “Отже, – підсумовує І. Кант, – не мислям він повинен вчити, а мислити; слухача слід не вести за руку, а ним керувати, якщо бажають, щоб у майбутньому він був здатний іти самостійно” [5].

В історії університету саме ця проблема набирає особливої гостроти в часи І. Канта. Якщо на перших стадіях свого розвитку європейський університет в межах середньовічної культури прагне навчити правильному прочитанню “божественних імен”, реалізуючи тим самим функцію охоронця конфесійної чистоти, то в ранньомодерний період першочерговим стає інше завдання. Університет набирає значення центру, покликаного служити збереженню та примноженню національної культури. А це актуалізує потребу формування “вченого” не як знавця, тлумача та охоронця вічної богоданої істини, а самостійно мислячої, критично, творчо налаштованої на осягнення незвіданого особистості. Саме це в часи І. Канта повинна була символізувати мантия вченого, яку одержував право носити випускник університету. М. Зубрицька епіграфом своєї вступної статті до укладеної нею антології “Ідея Університету” обрала показові щодо цього слова Генрі Розовського: “Існує тільки три

професії, представники яких удостоєні носити мантию: священик, суддя і вчений. Мантия символізує те, що її носії наділені зрілістю розуму, незалежністю суджень і відповідальністю перед власною совістю та Богом”[6]. Власне на такому розумінні, добре усвідомленому І. Кантом, і ґрунтувалася ідея Університету сформульована В. Гумбольдтом. Вона спирається на два поняття “Wissenschaft”(наука) і “Bildung”, де “Bildung” розумілося в сенсі “формотворення”, “вибудови”, “виховання”.

Отже, ідея класичного університету, як вона була сформульована в ранньомодерний час, передбачає не просто з’ясування питання, яких знань слід навчати в університеті. Відповідь на нього залежить від з’ясування іншого, важливішого запитання – кого слід виховувати у процесі університетського навчання. Відповіді на це питання в ранній історії університетської освіти вироблялись поступово, залежно від мети, яку повинен був реалізувати університет у культурі. Цим пояснюється й час, з якого починає відлік історія ідеї університету в складі культури України.

В ранній період, коли зароджувались і починали ширитись просторами культури Західної та Центральної Європи перші університети, потреби в появі такого типу інституцій в східнохристиянській культурі, що панувала на землях нашої країни в той час, просто не існувало. Дається в знаки суттєва відмінність у розумінні співвідношення знання і віри в західноєвропейській та східнохристиянській цивілізаціях.

Західне християнство, відкриваючи можливості для ствердження автономії розуму, виходило з визнання можливості розумного пізнання сутності Бога та досягнення через розум спасіння як мети людського існування. Східне християнство, віддаючи належне розумові як силі, дарованій людині Богом, вважало лише живу віру єдино можливим шляхом спасіння. “Східнохристиянська цивілізація, – зауважує сучасний дослідник А.В. Павленко, – ніколи не культивувала заміну живої віри в Бога – знанням Його. Інакше кажучи, у східнохристиянській цивілізації істина розуму ніколи не ставилася поруч з істиною віри і, як наслідок, вона ніколи не створювала з християнських монастирів – університетів. “Афонський університет” – це nonsens”[7].

Ситуація міняється лише по мірі наростання в житті Європи процесів, що знаменували настання кризи середньовічної культури й початок становлення ранньомодерної цивілізації. Ці процеси вели до формування, поряд із релігійною, світської культури, що, з одного

боку, зумовило на Заході Європи суттєву трансформацію в розумінні сутності й покликання університетської освіти.

З іншого боку, це нове розуміння виявило свою відповідність потребам не лише західноєвропейської, а й східноєвропейської, зокрема й української культури. Університет стає дійсно загальноєвропейським явищем. До того ж, започатковані Ренесансом зміни, що визначали головну спрямованість духу часу, зумовлюють переорієнтацію університетської освіти від прагнення осягнути сутність Бога до проблеми людини, створеної Богом за своїм образом і подобою. О. Лосев, роз'яснюючи суть такого повороту відзначав: “згідно з християнським віровченням, Бог створив людину за своїм образом і подобою, але Бог – істота ніким не створена; отже, створена людина також повинна створити саму себе, тобто вільно і без будь-якого примусу ствердити себе у Бозі, у вічності” [8]. Виховувати Людину, здатну до самотворення, що опановує знання не як догму, а як засіб до ствердження власної, самобутньої творчої самості й стає головним покликанням університету. А це викликає зміни і в змісті та спрямуванні знань, що викладалися в університеті. Творчо мисляча особистість вже не бажає приймати на віру тлумачення Божої істини у Святому Письмі, які пропонують латиномовні авторитети. А для цього слід оволодіти не лише латиною, а бодай давньоєврейською та грецькою мовами, якими написані біблійні тексти. Так, із XV ст., спочатку в Лувені, потім у Парижі, а далі в Англії та інших країнах університети стають тримовними. Але мовами справа не обмежується. Творча, критично мисляча особистість повинна бути здатною почути не лише Бога, а й людину, людей у спілкуванні, з якими вона живе – почути іншого.

Фауст Социн (социніанські школи в той час ширились і в Україні) в листі до Андрія Войдовського – юнака, що навчався в Краківському університеті, пояснював: “Треба вчитися того, що є приємне і корисне не для тебе особисто, а для всіх тих, кому ти чимсь зобов’язаний, – а наші зобов’язання сягають духа, тіла й зовнішнього світу. Добра Духа здобуваються і зберігаються правдивою філософією, добра тіла – медициною, а зовнішні – наукою права” [9].

За всієї пошани до релігійної складової культури, університет стає осередком світського навчання й виховання.

Й саме на цей час, – починаючи з XV, а особливо в XVI–XVII ст., – припадає доба суттєвих змін в українському суспільно-культурному житті. Період цей історики характеризують як час, коли закладались

підвалини для виникнення ранньомодерної української нації, коли на перетині релігійних та етно-національних ознак, до того ж за відсутності політичної, державної незалежності починають розгортатись процеси самоідентифікації українського народу як історичної спільноти.

“Козацтво, – відзначає Ф. Сисин, – повстання Хмельницького, гайдамаччина боротьба проти Брестської унії, культурні здобутки, починаючи від Острозької Біблії до українського бароко були головними точками культурного піднесення” [10].

Творців такої культури вже не може задовольнити освіта, яку давала традиційна православна монастирська школа. Натомість вкрай корисними з огляду на власні потреби видаються знання, що ними озброювали своїх вихованців західно- і центральноєвропейські університети. Вони давали можливість почути й прилучитись до “іншого”. А це було необхідно щоб збагатити себе всіма здобутками, якими цей “інший” володіє й водночас гідно, зі знанням справи вступати з ним у діалог, обстоюючи те, що відрізняло “своє” від “іншого”.

Цим пояснюється та потужна хвиля юнаків з різних кутків України, що вирушила на Захід, мандруючи від університету до університету. Не лише найближчі Краків і Вільно, а й Болонья, Падуа, Рим, Париж, Оксфорд, Лейпциг, Вюртенберг, Галле та ще багато університетських центрів Європи стали місцем проживання та навчання спудеїв з України. За підрахунками В. Микитася їх приходилось приблизно тисяча на століття, починаючи з XV ст., а то й дещо раніше [11]. Це покоління власне й заходило до розбудови на теренах рідної культури свого університету. Будували його за зразком західної ідеї університету, але не як механічне запозичення, а як органічний виплід рідної культури. Показовою щодо цього стала трансформація принципу тримовності, що на той час утвердився в університетах. Замість латини, грецької та давньоєврейської мов засадовою тут стає поруч з латиною і грецькою слов’янська мова.

Новація ця викликала шалений спротив прибічників звичної традиції. З одного боку, лунало: “Зі слов’янським язиком ніхто не може бути ученим” (Петро Скарга). З іншого, І. Вишенський сповіщав, що слов’янська мова є “найплодоносніша з усіх мов і наймиліша Богові”, а тому звернення до латинських мудрувань та грецької мови, якою писали язичники Аристотель і Платон, є ніщо інше як “витівка диявола” [12]. Відповідаючи опонентам, поборники університетської освіти в Україні погоджувалися з визнанням високої гідності рідної слов’янської мови. Але, саме в ім’я ствердження цієї

гідності вони прагнули оволодіти і грецькою, і латиною, щоб бути здатними вступити в діалог на рівних з представником будь-якого народу європейської спільноти, неповторною частиною якої вони себе відчували.

С. Косів у своєму “Екзегезисі” пояснював: “Яка потреба латинських шкіл нашому народові? Передусім та, щоб бідної нашої Руси не називали глупою (дурною) Руссю. Учиться говорить обмовець по-грецькому, а не по-латинському. Добра рада, але вона корисна в Греції, а не в Польщі, де латинська мова має великий ужиток”[13].

Ствердження ідеї університету на полі української культури здійснюється поступово. Етапами на цьому шляху були Острозький науковоосвітній центр, братські школи, гімназіон Петра Могили в Києво-Печерській Лаврі, аж поки не вивершився створенням Києво-Могилянської Академії.

З цього моменту бере свій початок історія реального побутування ідеї університету в українській культурі. Що ж чекає цю ідею на нинішньому переломному етапі в розвитку нашої культури та й взагалі цивілізації ХХІ ст.?

На жаль, однозначну відповідь на це запитання дати важко, якщо і взагалі можливо. Бодай таке враження складається після ознайомлення з думками, що висловлюються понині учасниками дискусії навколо ідеї Університету збуденої, зокрема, появою в 1996 році книги Білла Рідінґса “Університет в руїнах”[14].

Власне сам факт наявності гострої кризи, яку переживає ідея Університету в тому вигляді, в якому вона була сформульована наприкінці ХVІІ ст. не викликає сумніву.

За умов становлення транснаціонального світу доби глобалізації роль держави – нації як і національної культури, охоронцем якої був класичний університет, поступово згасає. Неухильне прилучення науки і освіти до сфери ринкових відносин дедалі сумнівнішим робить втілення в життя виплеканого університетом принципу свободи наукового пошуку, який потрапляє під жорстокий контроль фінансової цензури грантодавця. Відповідно, заклади, покликані готувати вчених, перетворюються на корпорації з надання освітніх послуг, підприємства з вироблення фахівців – професіоналів, гідних вибороти собі достойне місце на ринку праці.

Зрозуміло, що ці й подібні їм фактори обумовлюють необхідність суттєвої трансформації ідеї Університету. Проблема – не в цьому. Йдеться передусім про межу такої трансформації. Класичний

університет лежить у руїнах. Це факт безсумнівний. Питання в тому, що робити далі? Або заходитись навколо відродження його з руїн, або урочисто поховати, передавши його до рук істориків, які займаються спогадами про минуле. Чи може за умов глобального ринку існувати навчально-науковий заклад, покликаний виховувати не фахівців-експертів, а інтелектуалів? Кому потрібен такий заклад?

Я не маю однозначної відповіді на такі запитання. Але переконаний, що дискусію щодо перспектив трансформації ідеї університету не час завершувати.

Адже крім аргументів, що демонструють невідповідність ідеї Університету як осередку виховання “вчених”, інтелектуалів, потребам глобалізованої культури XXI століття, є й інші, що спонукають до пошуку конструктивного розв’язання питання.

По-перше, проблема університету як охоронця національної культури втрачає свою вагомість для тих, хто в глобалізованому світі втрачає відчуття особливої значимості національної ідентичності. Але для того, щоб щось втрачати, необхідно його спочатку здобути. Що ж до ряду народів, які реально діють у сучасному світі (до їх числа належить і Україна), проблема розвитку національної ідентичності лишається актуальною і понині.

По-друге, щодо всіх народів проблема національної ідентичності, втративши значення, яке вона мала в європейській культурі XVIII–XIX ст., на сьогодні не зникла взагалі. Виміри національної культури зберігають нехай не виключне, але одне з поважних місць в колі ознак унікальності особистості, що взаємодіє в глобальному просторі. Прозорість кордонів, глобальні можливості обміну інформацією аж ніяк не ведуть до перетворення людства на масу одноманітної сірості. Вступаючи у транснаціональне спілкування, народи одержують можливості максимально розвинути й збагатити свою культуру й культуру людства, єдність якої не в одноманітності, а в спілкуванні унікальностей. У наш час особливо актуальним є усвідомлення істини, що “справжня єдність твориться через унікальність кожного, а не через одноманітність усіх” [15].

Зрештою, по-третє. Властива вихованцям університету здатність до самостійного навчання протягом всього життя, творчий, критичний розум у наш швидкоплинний вік стає обов’язковою передумовою успішної діяльності не лише універсального інтелектуала, а й професійного технолога-виконавця. Адже хоч би яким успішним був процес навчання фахівця-професіонала, здобуті ним навички та вміння досить швидко застарівають і потребують

самостійних зусиль з оновлення. Тим-то не виключено, що шлях трансформації ідеї Університету пролягатиме через синтез Університету й фахової школи, що дасть можливість перейти від універсального інтелектуала, що протистояв фахівцеві-професіоналу, до виховання інтелектуального професіонала. Може здатися, що той процес загальної “університетизації”, свідками якого є ми у нас, в Україні, наочно демонструє прагнення до саме такої трансформації. Але, на жаль, поки що здобутий український досвід ладен скоріше слугувати не зразком для наслідування, а пересторогою.

Річ у тім, що бурхлива переміна вивісок біля входу до вищих навчальних закладів на “університети” чи “академії” обертається виявом симптомів однієї з давніх хвороб нашої культури. Суть її – в надмірній пошані до гучних титулів і чинів. Саме через це безпрецедентне зростання протягом останніх років кількості носіїв вчених ступенів і звань значно перевищує вагомість загального доробку української науки. Що ж до новоявлених “університетів”, то, боюсь, в переважній більшості з них змінилися лише вивіски і, хіба що, кількість факультетів, що пропонують освітні послуги для підготовки професіонала – виконавця з різних галузей діяльності залежно від сьогоденного попиту на ринку знань. Ні про яке перевлаштування системи освіти і виховання відповідно до ідеї Університету не йдеться. А тому університет лишається в руїнах, а система освіти, відмовившись від уже непотрібного універсального інтелектуала, переходить не до формування інтелектуального фахівця, а до продукування технолога-циніка.[16]. Ставити крапку на цьому у мене нема бажання. Тому покладаю надії на те, що ідея Університету лишатиметься й надалі предметом дискусії, в ім’я збереження Університету в культурному житті людства, що починає свій крок у ХХІ століття.

Своє слово в цій дискусії можуть сказати й наші видатні попередники – засновники й професори славетної Києво-Могилянської Академії.

Перш ніж виносити остаточний вирок ідеї університету та університетській філософії, чи не варто також пильніше поглянути з подвір’я Києво-Могилянської Академії на досвід, здобутий університетами Заходу.

Можливо, це дозволить зберегти все позитивне у здобутку університетів Заходу та Сходу й дозволить відмовитись від того, що не витримало іспиту часом.

ЛІТЕРАТУРА

1. “УСЕ”. Універсальний словник-енциклопедія. – К.: 1999. – С.1398.
2. Див.: Нічик В.М. Києво–Могилянська Академія і німецька культура – К.: 2001. – С. 159–160.
3. Кант І. Соч.; в 6-ти тт. –Т2.–М.: 1964. – С.279–289.
4. Там само – С. 280.
5. Там само.
6. Ідея університету: Антологія – Львів, 2002р. – С. 7.
7. Павленко А. Н. Эффективная “неэффективность” восточно-христианской цивилизации и западной цивилизации “рациональной исчерпаемости мира” // в зб. Восточно-христианская цивилизация и проблемы межрегионального взаимодействия. – Москва, 2004– С. 154.
8. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения- М.: 1978– С. 350.
9. Цит. За : Сірополко Ст. Історія освіти в Україні –Львів, 2001. – С. 50.
10. Сисин Франк. Конструювання національних реконструкцій- “Критика” – Число 1–2, 2005р. – С. 28.
11. Див.: Микитась В.Д. Давньоукраїнські студенти і професори – Київ, 1994.–С. 33–34.
12. Див.: Сірополко Ст. Історія освіти в Україні –Львів, 2001. – С.55, 69, 70.
13. Цит. : за : Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – Київ, 1997. – С.74.
14. Див. :Readings Bill. The University in Ruins. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996.
15. Кант І. Соч.–т. 2– С.282.
16. Митрополит Антоній Сурожский. Ответ Синдесмосу // “Русская мысль” № 4199; 27/XI – Цит. за ж. “Вопросы философии”, № 1, 2004. – С. 178.
17. Див.: Фадеєв В. Українські інтелектуали: в режимі витіснення; Мінаков М. Українська інтелектуальна докса: спроба діагнозу; Лютий Т. У сутінках інтелектуалізму; Кучма І. Інтелектуали, інтелігенція, експерти // “Критика” – Ч. 1–2, січ.-лют. 2004р.